

Czímertan,
különösen tekintettel a magyar czímerészet történelmi fejlődésére
írta fgy. Nagy Iván
Budapesten 1872-1875-ben.

Előszó.

Minthogy irodalmunk mindeddig Czímertani alapmunkával nem bír, mielőtt egy ilyennek összeállítására hajlamom, szándékom és hosszasabb tanulmányozásom után is hozzá foghatnék, és megírására egy általános Czímertannak (Ars Heraldica) – millyent e tudomány mai állása és nálunk történelmi és jogi tekintetben is fejlődése, célunkhoz képest megkíván – időt és egyúttal bátorságot vehetnék, e tudomány és általában történelmi irodalmunk érdekében hézagpótlóul és kísérletképen is bátorkodtam ezen magyar Czímertani művel irodalmunk érdekében közre működni.

A Czímertan kétségkívül egy fontos segédháza a történettudománynak, és a pecsétannal (Sphragistica) és régészettannal (Archeologia) párosulva, nem csak a középkori erkölcs és műtörténet gyámolítására hathatós támaszt nyújt, hanem a család történetben lényeges szerepet is visel, és különösen a vérségi összeköttetések nyomozásánál gyakran a legeredményesebb mozzanatokra nyújt egyedüli világosságot. Az oklevéltanban (Diplomatica) pedig a sphragistica keretében úgy a kor, valamint a hitelesség szempontjából a legmegbecsülhetetlenebb támpontokat szolgáltatja, míg az archeologusnak nem kevésbé nyomokat mutat különösen az ismeretlen emlékek korának, alkotójának felfedezésére.

Hazánk tudományos mezején visszatekintve a legrégibb korig, és a deák világ nagyon méltányt érdemlő virágzó időszakába is, egy két czímergyűjtővel talán, igen, de a Heraldica tudományos rendszerének művelőivel alig találkozunk. Még

is akadt a XVII. század végén tudósunk, a sok félében jártas tudós orvos Párizs Pápai Ferenczben, ki 1695-ben egy kisded latin Ars Heraldicæ írt és adott ki.¹ És ő azután szinte egy századig, utód nélkül maradt, mert a Szegedynek tulajdonított Cero-graphiát (1734)² inkább első Sphragisticáknak tarthatjuk, amennyiben csupán az ország és részei és a vármegyék, kir. városok és káptalanok czimereiről ad metszvények kíséretében némi ismertetést.

A másik önálló és saját kutatásain alapuló, azon korban derék czimertani munkával a tudós jezsuita Palmer Jer. Károly lepte meg a magyar hazai tudományos világot,³ ki egy más rokon tartalmú művel is gazdagítja hazánkat.

Pálma munkája nyomán a lángoló hazaszerető Dugonics András magyar nyelven (1801) a Magyarok Uradalmaik⁴ czim alatt a Magyarország s társországai czimereinek ismertetésével ajándékozta meg irodalmunkat, ami azonban több jószándékon alapuló, mintsem újabb kutatásokkal foglalkozó szerkesztmény.

Végre ha még megemlítjük Mancini Antalnak egy mellékesen 1777-ben kiadott rövid heraldikai ismertetését⁵ az összes magyarországi tudományos irodalomból a Czimertanra vonatkozó műveket elsoroltuk.⁶

1 *Ars Heraldica, seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum crebrior passim et usus et in Historiis, praecipue Europaeis mentis, Synopsis collecta et hinc hunc pugillum, in gratiam imprimis Nobilitatis Transylvaniae contracta opere X. veritate Francisci Pariz Papai etc... Claudiopoli MDC.XVC.*

2 *Cerographia Hungariae seu Notitia de Insignibus et Sigillis Regni Mariani-Apostolini et Quodam Sacerdote Societatis Iesu compendi Data. Anno MDC.CXXXV. Tyrnaviae.*

3 *Heraldica Regni Hungariae Specimen. Ect. Vindobonae 1776. 4 r. és Abhandlung von den Titeln und Wappen welche Maria Theresia als Apostolische Königin von Hungaria führet von Jr. K. von Palmtora 1772. 8 r.*

4 *A Magyaroknak Uradalmaik, mind a régi, mind a mostani időkben. Irta Dugonics András. Tizennégy rézre metszett paisokkal. Pesten, 1801.*

5 *Compendiaria Politiorio Litartaturae Notitia in usum Nobilis Juventutis Hungariae conscripta ad Antonio Mancini. Castoriae 1777. 8 r. Ennek I. részét Pars a 75-112 részét Heraldica, a II. részt 152-223. Sphragistica foglalja el.*

6 *A híres Horváth István mint egyetemi tanár a heraldicának is előadója volt, írt is egy Rövid Czimertant tanítványi számára, de ez is csak kéziratban forgott.*

Sokkal több történt a Sphragistica mezején. A tudományos irodalmunkban halhatatlan emlékü Pray György Sphragisticai munkája máig páratlanul áll tudományosságunk körében.⁷ És ehhez adalékul Koller,⁸ Batthyány,⁹ Péterfi,¹⁰ majd Wagner¹¹ munkái jelentékeny sphragisticai közlések által járultak saját munkáikban. Valamint hogy azután is egyes folyó irataink szintén szívesen tért nyitottak egyes közlemények számára a legújabb korig, mint ezt az Archeologiai Értesítőnél is dícsérettel tapasztalhatni.

És míg Pálmának, és Dugonicsnak a jeles és tudós Ivánfi Edében már hiteles nyomozásokra támaszkodó és sikerült munkát adó utód találkozott, addig az egyházi sphragistica terén a káptalanok, hiteles helyek czimereinek ismertetése által Jerney János akadémiai tag valódi epochális művel lepte meg a magyar irodalmat.¹²

Én gyermekkorom óta vonzatván a Heraldicához, immár több, mint harmincz év folyamán gyűjtő, de főleg, mint nagy művem Magyarország családai XII kötetben és I pótlékban bő alkalmat nyertem a magyar címertanra vonatkozó igen sok hiteles forrással megismerkedni, és említett munkám is bizonyára részint rajzban, részint leírásban mintegy (kétezer ha nem több) czimert hozott nyilvánosságra, mikre vonatkozólag azonban sajnosan kell bevallanom, hogy a mostoha kiadási viszonyok miatt és járatlan rajzoló és metsző keze miatt valamint a metszvényekben sok rendellenesség és hiba, úgy gyakran a javítás gyarlósága miatt a nyomtatott szövegben is tetemes sajtóhiba esvén, azok szorgalmas átnézést igényelnének és ezuttal elnézésért is esedeznek.

7 Syntagma Historicum de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae, pluribusque aliis autore Georgis Pray. Cum XVI tabulis aeneis. Bude, 1805.

8 Historia Episcopus Quinqueecclesiensis.

9 Leges Ecclesiasticae

10 Concilia Ecclesiastica

11 Collectanea

12

Ha jönne egykor alkalom, s lenne még hozzá erőm, s időm, amint jelenleg nincs, bizonyára örömmel ütném helyre megessett hibáimat.

De térek immár ezen művem kiadását illető némely mondanivalóim előadására.

A laicus Olvasó, még az is, s leginkább is az olyan, ki valamely nyelven írt Czimertani munkát olvasott, például B. Sacken Edének különben igen jeles Katekismus der Heraldik című művét, azt hiheti, hogy ily művet annak nyomán igen könnyen lehet írni. Talán magam is hittem volna azt, ha gyakorlatilag az az tetleg a munkába kezdés az ellenkezőről meg nem győzött volna. Tanulmányoztam Spennert, a német Heraldicusok úttörőjét, és mondhatni alapítóját,

Bévezetés

Átalánosságban „Czimer” alatt értünk minden olyan ábrát (figura) vagy jelvényt (emblem), melyet egyes személy vagy testület bármely tárgyon, mint megismertető jelt visel, vagy használ.

Ennélfogva is bizonyos, hogy a czimer eredete egykorú az emberi társadalom keletkezésével. A szükség hozta létre és szokásba. Erre nézve a történelem számos adatot szolgáltat. Hivatkozhatnánk a görögök és rómaiak stb. legrégibb íróira, mint Homerosz, Aeschylos, Euripides, Philostratos, Xenophon, Vergilius, Plinius stb. munkáik egyes helyeire,¹³ idézhetnők Tacitust, ki a germánokról írja: hogy paizsaiikat válogatott színekkel különböztetik.¹⁴

A czimereknek tehát eleintén a hadi életben, a vitézek paizsain, és sisakjain volt legnagyobb kelete. Így ment át utóbb divata és uralma a párviadatok, tornák, szóval

13

14 Tacitus: Germania VI. fej.

az úgynevezett lovagkor időszakába, és végre a vitézség alapján támadt kiváltságos osztálynak a nemességnek örökösödés útján tulajdonába.

De a történelem írott adatai szerint a magyarok legrégibb őseinél a czimerek kelete, használata nem a paizsokon vagy sisakon tűnik fel legelőször, hanem a hadi zászlókön, mely szokás nagyon czélszerűségi indoklását leli abban, hogy a nemzeti szerkezet alapján külön hadosztályokra oszlott néptömeg vitézlő tagjai könnyen felismerhessék zászlójának jelvényéről az osztályt, melyhez tartoznak. Hogy már a vezérek korában a hadaknak ily czimeres zászlóik voltak, a Névtelen jegyző többször felemlíti, midőn írja: „Más nap pedig mindkét sereg a síkon rendbe áll, s Lél, Tas fia, a maga jegyes zászlaját fölemelvén, s Bulcs, Bogát fia, a hadi kürtöket megfúvatván, viadalra kiállának”¹⁵ és ismét továbbá írja: „Néhány nap multával Szoárd és Kadocsa egész seregestől felemelt czimeres zászlaikkal áthajóznak a Duna vizén.”¹⁶

Mindezeknél még régiebb időkre is fölvihetjük a címernek zászlón való használatát, ha hitelt adunk Kézai Simon előadásának, midőn Atiljáról a hunok királyáról írja, hogy a paizsbeli Turult zászlóján is viselé, és hogy ezen jelvényt (illetőleg zászlót) a magyarok azután is Gejza vezér korában a hadakban magukkal hordozák.¹⁷ És Cserey Farkas szerint Erdély czimerének sassát is innen származtatják.¹⁸

15 Anonymi Belae Regis Notarii. De Gestis Hungarorum Liber. ed. Ste. Lad. Endlicher Viennae 1827. pag. 161. Schwandtnernál I. 26. – Altera autem die ordinatae sunt utraque acies in campo, juxta Ripam Danubii statim Lelu, filius Tosu, elevato vexillo sui signi, et Bulsu filius Bogat, tubas bellicas sonando, pugnaturos accesserunt. – Lásd. Szabó Károly fordításában Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve. Pest 1860. 56. lap.

16 Zuardu et Kadosa cum omni exercitu suo, elevatis vexillis signiferis, aquam Danubii transnavigaverunt. Anonymus Endlicher 1827. évi kiadás pag. 174. Schwandtner Scriptores I. 31. Szabó Károlynál id. h. 63. lap.

17 M. Simonis de Keza Chronicon Hung. Endlichernél Monumenta Arpadiana. Banerium quoque Regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, que hungarice Turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim Banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent, pro communi in exercitu semper secum gestavere.

Az bizonyos, hogy a czimerjelvényes zászlók a legrégebb kortól napjainkig szokás volt, amit kétségtelen adatok bizonyítanak. A Chák nemzetségnek oroszán lévén a czimerjelvénye, már IV. László király Chák Péter nádor részére kiadott oklevelében mondja, hogy a bolgárok ellen úgy harczolt, mint a hős oroszán, melynek jelvényét zászlaján viselte.¹⁹

És valamint zászlós urainknak külön bandériumaik (zászló-aljaik) voltak és álltak ki szükség esetén, úgy a vármegyék is külön saját zászlóik alatt állíták ki a felkelő nemességet. A külön zászló alatt természetesen a zászlók színeit és czimerét is kellett értenők. Így rendeli az 1595. évi országgyűlés XVII. törv. czikke is, hogy a felkelő megyei sereg speciale vexillum habeant. És hogy így történt a legutolsó 1813. évi nemesi felkelésig, azt a megyéknél fennmaradt insurrectionalis zászlók bizonyítják.

A temetéseknél szintén egészen napjainkig dívtak a czimeres zászlók.

Hogy pedig mennyire lényegesen a zászlókon való viseléshez volt fűzve nálunk a czimereknek használata, arról a §-ban véleményemet bővebben fogom kifejteni.

A czimernek zászlókon való viselését követte nálunk a pecsétekre való alkalmazás. Erre már 1 -től fogva vannak adataink.²⁰ És én legalább azt hiszem, hogy csak ezzel egy korban, ha nem később jött szokásba a sisakra és különösen (ha a czimerjelvény állati alak volt) annak tarajára vagy ormára alkalmazása. Róbert Károly által kiadott czimeres leveleinkben van éppen arról szó, hogy a czimer a sisak ormán viseltetik és crista szóval jelöltetik, ami – ugymond – magyarul czimernek mondatik, (cristam inferius descriptam, quae vulgo czimer dicitur²¹) mint Erneyi Miklós részére 1326-ban kelt czimerlevelében előfordul. Közbevetőleg innen tudjuk meg azt is, honnan eredt czimer szavunk az arma vagy insignia jelentésére. Hasonlóan kiemeli ugyan azon királynak 1327-ben Donch zólyomi főispán

19 Fejér Cod. Dipl. Tomo V. Vol. II. pag. 174-175. ut leo fortissimus, cujus et indicia gessit in vexillo.

20 Pray, Syntagma de sigillis

21 L. Katona Hist. Crit. VIII. 535. sk. és Fejér Cod. Dipl. Tom. VIII. 3. p. 63-64. és a Nemzeti Muzeumban Diplomatarium Kovachich.

részére kiadott címerlevele, hogy annak minden ismertető jelvényei (insignia) és a crista és zászló aranyozott legyen.²² Azt hiszem ezekből eléggé kitűnik, miként keletkeztek nemzetünknel a címerek, T.i. a megkülönböztetés szüksége hozta létre, és pedig először a hadi téren a zászlókon, majd a társadalmi élet ezerféle érintkezéseiben az adott szónak írásbeli szentesítésére bélyegül, az az pecsétül használatva és csak később lőn még általánosabb használata számtalan egyéb alkalomra és tárgyra, mint azt címerleveleink időjárástával mindinkább részletesebben kibővítvé előszámlálják.

Bár vannak egyes nyomok, hogy tornák Magyarországon is voltak, így Róbert Károly korában említetik ily bajvívási játék azon adománylevelében, melyben a Pázmányok őse István 1319-ben Pósa, Somogy és Som birtokot kapja.²³ Mátyás király korából szintén felmaradt egy harci játék emlékezete.²⁴ És utoljára I. Ferdinánd király koronázásakor tartatott harcjáték.²⁵ Mind ezek azonban hazánkban daczára Horvát István állításának – a címerészet jelentékenyebb fejlődésére semmi hatással nem voltak, amint ezt Pálma és Mancini is már heraldikai munkáikban megjegyezték.

Hazánkban a címerészet voltaképen Zsigmond király uralkodása alatt virágzott. A legtöbb, jelentékenyebb magyar nemzetség e királytól kérte és kapta czimerét, vagy legalább címerlevelét, már talán előbb is használt illetőleg ősi címeréről, melyek közül a címertan szabályai szerint kétségtől legsikerültebbek azok, melyek Zsigmondnak utazása idejében Constanczban (Kosztnicz) Nürnbergben vagy épen Párizsban időzése alatt oda való műértő festészek által festettek a címerlevelek hártájára.

E virágzási kor nem sokáig tartott, és Mátyás király halála után II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt már rohamos süllyedésnek indult. És bárha utóbb, kivált az

22 Eredetije a M. Nemzeti Muzeumban. jelezve a catalogus MSS-torum Tom. p.

23 Katona Hist. Crit. VIII. 408-409. – Engel Geschichte II./20. Horvát István Verbőczy István emlékezete II. 25-28.

24 Galeoti Narniensis De dictis et factis Mathiae

25

osztrák házbeli királyok alatt olykor igen ügyes udvari czimerfestőkkel rendelkezett a kancellária, de a képzőművészetek hanyatlásával az ízléstelenség és gyakran a heraldica szabályinak nem ismerése az azon korban keletkezett czimerek alkotásain feltűnőleg éreztette hatását, míg végre Európaszerte általában a czimer alakzat berendezés és díszítés rococo és barocszerű mintákra hanyatlott.

Ezek előrebocsátása után ideje van, hogy a Czimertannak általános tudományos rendszerével megismerkedjünk.

1. §

A czimer fogalma

Czimertanilag czimer alatt tulajdonképpen csak olyan ábrát értünk, melyet valamely személy vagy testület (ez alatt értve a családot is) mint állandóan sajátját bizonyos jogosultság vagy kiváltság alapján visel és használ.

2. §

A czimertan fogalma és hivatása

Czimertan (Ars Heraldica) nevezet alatt azon szabályok rendszeresen összeállított összegét és ismeretét értjük, melyek a czimer helyes alakszerűségét, részleteit, felosztását, ábráit és azok beillesztését, színeit, ezek jegyeit és a czimerek összes járulékait ismertetik és tanítják.

Ezen körülírás értelmezéséből önkény következik, hogy azon ismeretek, melyek a czimerek keletkezésének, fejlődésének történelmét, szerzési módját, jogi hatályát, használatának kiváltságait, nemkülönbben jelentőségeit tárgyalják, – tulajdonképpen a Czimertudományt alkotják.

Igy fogván fel a czimerészetet, míg amaz t.i. a Czimertan a heraldikának csak általános vagyis elméleti részével foglalkozik, és itt pusztán a Czimerészet alak-tanának nevezhető, addig a másik körülírás szerint Czimertudománynak nevezett rész, a czimerek történelmi és jogi viszonyaival foglalkozván, oly részletekbe ele-

gyedik, melyek egyes nemzeti intézményekkel függén össze, nemzetek szerint egymástól különböző felfogások és megállapodások jellegét viseli magán, és méltán a czimerészet gyakorlati vagyis különszerű (specialis) tanának nevezhető.

E nézetek alapján a czélszerűség azt javallja, hogy előzőleg a Czimertannal, vagyis a Czimerészet általános részével: az alaktannal ismerkedjünk meg.

A Czimerészet Alaktana

1. §.

A czimer lényege.

Hogy valamely ábra méltán czimernek nevezethessék, az 1. §-ban előadott kellékeken kívül szükséges, hogy az ábra paizsba helyezve tűnjék fel. A czimernek lényegéhez tartoztik tehát a paizs. Paizs nélkül nincs helyes czimer, a paizs tehát a valódi czimernek fő kelléke. A paizs fölé helyezett sisak is fontos része a czimernek, de nem elkerülhetelen és így nem kizárólag lényeges.

2. §.

A paizsokról.

A paizsok alakja kor szerint változott, és czimereknél egyes nemzetek műizlése szerint is azok különféle alakzatai váltak divatossá.

A XII-XIII. század paizsai háromszegűek, domboros vágással, alul hegyesen végződők, s alakjuknál fogva szívpaizsoknak nevezhetők. (lásd 1. a.)

A XIV. és XV. század első feléig nálunk még szintén háromszegűek, de már felül egészen lapos, vagy egyenes vonalban metszettek, és lefelé az alsó csúcs felé kevésbé keskeny hajlással (lásd 2. ábra)

A XV. század második felében már az álló dobhoz való hasonlóságnál fogva, alsó része domború lévén, doborpaizsnak nevezhető paizsok dívottak (3. a), mind

ezen paizsok a czimereknél jobbra vagy balra dőlt helyzetben használtattak. (lásd 4. a.)

A XV. század végén főképen nálunk II. Ulászló király alatt és azután a mohácsi vészig már (a műizlés hanyatlásával a czimerészet hanyatlása is beállván) az ugynevezett tárcsa-paizsok (Tartschen) jöttek a czimerek előállításánál forgalomba, daczára, hogy a czimerlevelek szövegében a festett ábrával ellenkezőleg többnyire scutum triangulare – van szó. (Lásd az 5. 6. 7. 8. ábrákat)

Ezen kor után paizsoknak számtalan más tárcsaalakjai jöttek divatba a czimerek előállításánál.

A régibb czimertanárok²⁶ a paizsok alakjait nemzetekről nevezték el, akként mint azok valamelyiknél leginkább divatozott, természetesen az utóbbi korban. Ezen nemzetiség szerinti paizs megkülönböztetést a következő minták tüntetik fel: lásd 9. 10. 11. 12. 13. ábrát.

Általában a németeknél kedvelt alak volt mindig a tárcsa-alak, és az olaszoknál – mint számtalan műemléken, és XVI. századi czimergyűjteményekben látható, a monorú (oval) czimerpaizsok voltak közkeletűek.

Ugyszintén a nők czimereinél több heraldicus ferdén állított négyszegű paizst írnak használnak, melynek alakját a következő (14.) ábra mutatja, és azt Rhombus vagy Lozenge-nak nevezik.

3. §.

A színekről

A czimerek egyik fő kelléke a színezésben áll. A paizsok és ábrák valamely színt kell hogy mutassanak.

A czimerészetnek hat fő színe van, illetőleg két érez: arany és ezüst, amaz a sárga, emez a fehér színre, és négy festék u.m. vörös, kék, zöld és fekete, ezek heraldikai színeknek nevezetnek.²⁷

26 Így Spener is.

Ezen színek jelzésére a czimerek egy színben rajzolásánál vagy metszésénél meghatározott jegyek használatnak, melyek közül mint legcélszerűbb, a XVII. század első felében élt La Colombière és Petra Sancta heraldicusoké fogadtattak el általában. E jelző jegyek a következők. (lásd 15.-20. ábrát)

15. Az aranyat vagy aranyosat (vagy sárgát) pontok jelölik.

16. Az ezüst (vagy fehér) színt az jelöli, hogy sem pontok, sem vonalak nem használatnak.

17. A vöröset függőleges vonalak,

18. a kéket háránt (horizontál) vonalak,

19. a feketét függőleges és hárántos vonalak,

20. a zöld színt jobbról balra rézsút húzott vonalak jelölik.

E vonalazást a németek Schraffirung-nak nevezik, mi „színjelzésnek” nevezhetnők.

A színjelzésnek könnyebb észben tartására a következő latin versek készültek:

Aurum puncta notant, argentum absentia signi,

Linea stans rubrum, caeruleumque jacens.

Descendit viride in levam, qua purpur assurgit,

Cumque jacens stanti linea mixta nigra est.

magyarul:

Tiszta ezüstöt jegyz, pontos fordítja aranyra,

Majd függő rovatok vöröset, fekvők csupa kéket,

Jobbról balra ha megy lefelé zöld színre mutat már,

Biborszínt ha akarsz, rovatid balrésze vezesd fel,

Függőt fekvővel ha keversz, már az feketét tesz.

A későbbi korban a hat fő színhez járult még a bíborszín is, ami azonban paizs színeül szabályosan sohasem használtatik, hanem főleg palást, korona és süveg

27 A czimereknél a kellő színt a következő festéknemek szolgáltatják, a vöröset a miniom, a kéket (nálunk főképpen égszint = color coelestinus) ultramarin vagy kobalt, a zöldet (melynek világosnak kell lenni) az ugynevezett Schweinfurti zöld festék, a feketét a tus adja.

színezésére. Színjelzete a zölddel ellenkezőleg balról jobbra rézsútos vonalakból, mint a minta mutatja (21. ábra) és a fennebbi versekben is meg van írva.

A Czimertannak fő szabálya az, hogy festékszín színre és ércz érczre sohase jöjjön, az az a paizs színétől a benne lévő ábra annyira különbözzék, hogy egyik színből, másik érczből legyen. Ez a régi időkben, a czimerészet virágzó korában rendszeresen meg is tartott, és azidőtt természetes színezés sohasem is fordult elő a czimereken. Csak utóbb jöttek gyér használatba az emberi test vagy tagok és állatok előállításánál a természetes színek és árnyékolás, mi a Czimertan merev szabályaival mindenha ellenkezik. (lásd a czimer-másolásokat nézve véleményemet lapon, §-ban.)

Némely czimerészek a színekről szóló fejezetben szokták ismertetni a sávolyos vagy habos (Damasárt = dömöczkös), hermelines, kohós paizsokat is, miről alább a §-ban fog szólni.

4. §.

A paizs-felosztásról

Az egyszerű paizsnak, mely felosztva nincs, belterét, a magyar közéletben régóta mezőnek (most műszóval mezőnynek) nevezik, és leírása alkalmával például így mondjuk vörös mezőben ágaskodó arany szarvas.

És bizonyos, hogy a legrégibb czimerek ily egyszerű, felosztatlan (unzertheilt) paizsokból és azok ábráiból állottak és a külföldön találni rá példát, hogy üres, ábránélküli paizsok használtattak czimerül, ez azonban ritkaság, és nálunk ezen eset inkább a zászló – czimerek eszméjére emlékeztet.

A paizsok felosztásának ismertetése előtt meg kell jegyeznünk, hogy a czimer-tanárok a czimert a lovag vértjén, vagy paizsán képzelvén velünk szemközt, – a czimerészeti leíróknál az, ami különben jobboldali a heraldicában baloldalinak, és viszont, mondatik és íratik, amint ezt majd a felosztási mintánál észlelheti az olvasó. Az ábra ezt világosabban kifejti.

Az itt látható 22. ábra által képzett paizs két hosszant (az az függőlegesen) és két háránt hasítás és szelés által kilencz kisebb részre, az az udvarra oszlik.

Az A B C. tér, paizsfőlepnék, Schildhaupt, caput Scuti neveztetik.

A. a főlep jobb része = udvara.

B. a főlep közép része = udvara

C. a főlep bal része =

D. E. F. a paizs öve, zona Scuti, die Mittelstelle vagy köldök

D. a paizs övének jobb része, E ... közepe, F bal része

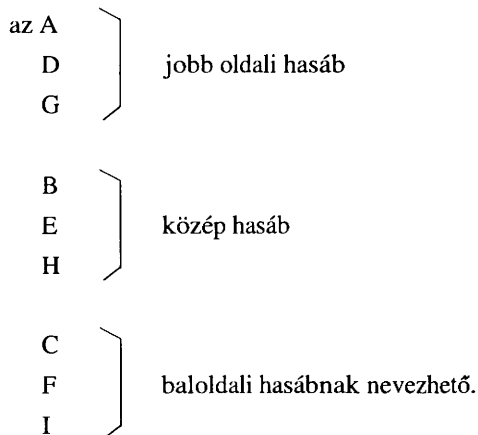
G.H.I. a paizs talapja Schildfuss oder Unterstelle, Pes Scuti

G. a talap jobboldali része. H. .. közepe, I. .. bal része.

a-b a paizs párkánya = felső széle.

c-d a paizs alsó széle.

Továbbá ha most ezen paizsot a két hárántos vonal nélkül csupán függőlegesen osztva nézzük:

Az újabb időkben különösen a fedelmi czimereknél több czimer öszvesítése által még több udvarokra felosztott czimerpaizsokat is láthatunk, ezeknek leírhatása (blason) végett. 23. ábra egy 15 részre osztott paizst mutat.

Ezen ábránál az 1. 2. 3. a fölep = Oberrand, Hauptrand, Chef

4. 5. 6. a dísrész

7. 8. 9. az öv

10. 11. 12. a köldök

13. 14. 15. a talap, Unterrand, Fussrand, Champagne.

A czimerpaizsoknak több udvarra osztása rendszerint czimerbővítések által történik. Leggyakoribbak és legáltalánosabbak ezek között a négy részre osztottak, melyek hasítás és vágás által létesülnek, és (quadrirt = ecartelé) négyelt paizsnak nevezhető, mint a 24. ábra mutatja. Olykor ezek közepét egy kisebb paizs, (koronával vagy korona nélkül) foglalja el. Ezen középső paizsot a németek Herzschildnek nevezik, mi inkább köldökpaizsnak nevezhetjük, mert a szív mégsem fekszik a mell közepén, míg a köldök inkább a testörzs közepén van. Nevezik ezen középpaizsocskát parmulának is, mely ha monorú (oval) alakú Páris Pápai szerint tatárpaizsnak mondatik.

Ujabb időben a czimerleírásoknál (blason) az udvarok megjelölésére jobboldali felső vagy alsó, – és baloldali felső vagy alsó udvarok említése helyett a számok használatnak., például így: 1. és 4. vörös udvarban ez és ez, 2. és 3. kék vagy arany udvarban ez vagy ez látható.

A paizsnak különféle alakú felosztásai, és azok színezései által már valódi czimerképek támadnak, amik heroldi vagy dísz-ábráknak neveztetnek. Azért ezekről már a czimerek képeiről szóló fejezetben kell szólnunk.

Második fejezet.

A czimerképekről

1. §.

A czimerképek két osztályba sorolhatók. Az első osztályba tartoznak azon ábrák, melyek a paizsnak egyedül mértani vonalak által egy vagy több részre osztása

és színezése által alakulnak, s ezek dísz-ábráknak, vagy herold-ábráknak nevezetnek.

A másik osztályba azon czimerek tartoznak, ahol a paizsbeli ábrák a természet, művészet, mesterség vagy képzeletből kölcsönözték, egyedül vagy vegyesen dísz-ábrákkal.

2. §.

A herold vagy díszábrák

A herold- vagy dísz-ábrák a paizsban egyenes, vagy szegletes vagy hajlott vagy hegyes vagy kanyargó vonalak és szabályos színezés által létesülnek és pedig úgy, hogy a vonalak mindig a széleig terjednek.

Ismertetéseket legszembetűnőbben és tanulságosabban a minta ábrák eszközölhetni.

3. §.

A dísz ábrák beosztásáról

A címertani írók a dísz- vagy herold-ábrák beosztását tárgyalván, egyáltalában nincsenek arra tekintettel, hogy a címertannak hivatása nem csak a czimerészet virágzó korát tartani szem előtt, de az élet máig folyton alkotván czimereket, ezeknek a szabályszerű ismertetésére ki kell terjeszkednie, éppen úgy, mint az Aestheticának az irodalom irányában.

És midőn a Czimertan a díszábrák beosztásának szabályait tanítja, akaratlanul is egyuttal általában az ugynevezett közönséges czimerpaizsok felosztásának szabályszerű módozatait is tanítja, amint azt a figyelmes olvasó a gyakorlatba vitelnél észre fogja venni, midőn látandja, hogy a köz czimereknél is (melyekből t.i. természeti, mesterségbeli vagy képzeleti alakok is szerepelnek) vegyesen ugyanazon felosztások szolgálnak foglalatul vagy háttér gyanánt. És így midőn a díszábrák beosztási rendszerét és szabályait tanítjuk vagy tanuljuk, az összetett czimerekre

nézve különösen a felosztás vagy beosztás ugyanazon műszavait kell használatba venniük.

A czimerpaizs felosztása, vagy a heroldábrákra vonatkozólag: beosztása tehát először is három fő módon történik, ugymint 1. függőleges vonal vagy hasítás, (Spaltung, sectio perpendicularis, parti) 2. hárántosvonal által, vagyis vágás által (quer oder theilungslinie, sectio horizontalis, coupé) és 3. jobbról vagy balról lefelé rézsut vonal által szelt (schräg rechts, oder schräglings getheilter, diagonalis sectio, tranché ou taillé) paizsok.

Világosabban a három fő mód ez,

1. függőleges (perpendicularis, vonal által az osztás hasításnak nevezendő,
2. hárántos (horizontalis) vonal által vágásnak,
3. rézsutos (diagonalis) vonal által szelés-nek mondatik, példák ezek:
26. ábra Hosszant hasított paizs, längsgetheilte oder gespaltene Sch., parti.
27. ábra Háránt vágott p., quergetheilte Sch., coupé.
28. ábra Jobbról rézsut szelt paizs, schrägrechts getheilte Schild, tranché.
29. ábra Balról rézsut szelt p., Schräglings getheilte Schild, taillé.

Együtt a 26. ábra a Bon, 27. a Zuhán, – 28. ábra a Sorango velencei nemes családoknak címereit képezik.

4. §.

Hasítás (Spaltung) által létesült dísz ábrák.

A hasított, vagy hasítás által osztott címér paizsoknál a vonalak számától függ az ábra elnevezése.

Középen egy vonal által két egyenlő részre hasított paizs létesül, mint a 26. ábra mutatja.

Ha ugyancsak egy vonal jobbról vagy balról a paizsnak csak egyharmadrészét határolja el, mint a 30. 31. ábrák mutatják, akkor e hasítmányok oldalának (jobb vagy bal Rechte oder linke Seite) neveztetnek.

Ha a hasítás egyenközű két vonal által történik, és az így támadt középső osztály színe más, mint a két szélsőé, azon feltétellel, hogy a másik kettő egyszínű, akkor a közép osztály egyszerűen hasábnak mondatik, például a 32. ábrát így cízmeljük²⁸ vörösben ezüst hasáb. Ha azonban az osztályok három színt mutatnak, akkor a paizs cízmelésében a 33. ábra szerint három hasábos-nak mondjuk például kék arany vörössel hasábolt paizs, vagy kék arany vörös hasábos paizs.

32. ábra Hasáb, Pfahl, tiercé en pal, ou tiercé parti. Leírva (= cízmelve) vörösben ezüst hasáb.²⁹

33. ábra Kétszer hasított, vagy három hasábos p., Zweimal gespaltener Sch. vagy gedritter Schild vagy pfahlweise getheilt, fr. doublé parti ou parti en trois.

Amint láttuk, ahány vonallal oszlik a címér mezőnye, annyinál egyel több hasáb támad mindenkor. Kétszeres hasításnál három hasáb, – háromszoros hasításnál négy hasáb, – négyszeres hasításnál öt hasáb, egyszersmind a páratlan hasításoknál a hasábok önállókká válnak, számszerint egy, vagy kettő, úgy hogy ezen egy vagy kettő nem érinti a paizs egyik szélét sem.

Lássunk példát a háromszoros hasításra a 34. ábránál, a hol négy hasáb támad, de csak egyik áll úgy, hogy nem érinti a paizs szélét.

34. ábra háromszor hasított paizs, vagy: négy hasábos paizs, vagy: vörös ezüsttel háromszor hasábolt paizs. Dreimal gespaltener Sch. oder von roth und silber dreimal gespaltener Schild.

Hasonló cízmelési mód illik az ötszörös, vagy hétszeresen hasított vagy hasábolt paizsoka, csak hogy a hétszer vagy még ennél is többszöri hasításnál hasáb szó helyett vonalt mondhatunk, sőt műszó gyanánt a lécz szóból a léczelést is elfogadhatnók.

28 Ez a 32. ábra egyszersmind a Viaro velencei nemes család címérét képezi.

29

A négyszeres hasítás által öt hasáb támad, vagyis két teljes az az önálló hasáb, mint a 35. ábra mutatja. Ezen ábrának címléleése ez: négyszer hasított paizs, vagy kék aranyra négyszer hasábolt paizs, vagy legegyszerűbben: kék mezőnyben két arany hasáb. *Zwei Pfähle gold in blau.*

A négynél is több páros számú hasításnál már a hasáb elnevezés illetéktelenné válik, mint fönnebb a páratlan számú hasításnál már megjegyeztük, és magyar cízmertanunk, az az címertani műszavaink megállapítva nem lévén, ez keskenyebb hasítmányokat én hajlandó volnék léczeknek és léczelésnek elnevezni és a címléleésnél használatul ajánlani.

5. §.

Vágás által létesült díszábrákról.

Vágás által a paizsnek háránt vagy hárántosan (horizontal) vonal által történt osztását értjük. Ilyen legegyszerűbb hárántos osztás az, midőn a paizs küllő közepén vont vonal által két egyenlő, de egymástól különböző színű részre oszlik, mint fönnebb a 27. számú ábra mutatja.

Az osztások mindég egyenlő nagyságú részekre értetnek, akár két, akár három ha többi részek legyenek is.

Ha egy vonal általi vágás egyharmadrészt választja el a paizsnak, akkor ha fölültre esik ezen 1/3 rész, fölepnek, ha alulra esik, talap-nak neveztetetik, szemléletileg mutatja a 36. és 37. ábra.

Címléleésnél (Blason) a 36. ábráról mondhatjuk: Ezüstben kék fölep (blaues Haupt in silber). A 37. ábráról pedig ezüstben vörös talap. (rother Fuss in silber)

Ha a paizs haránt két egyenközü vonallal vágatik át, három osztály = pólya (fascia, fasce) támad, ha ezen három pólyának ketteje szabályszerűleg egyszínű, akkor a középső övnek (Balken, Zona) nevezhető, és címlélete például a 38. ábrának ez: kék mezőben ezüst öv, ein silberner Balken in Blau.

Ha azonban mind a három osztály más színű, akkor a vágásokat pólyának nevezzük, és például a 39. sz. ábránál így címléljük: vörös-arany-feketével pólyázott paizs.

Valamint a hasításnál, úgy a vágásnál a vágási vonalak számánál egygyel több pólya támad, így háromszori vágásnál négy, négyszeri vágásnál öt, ötszöri vágásnál hat, stb. pólyából fog állani a paizs. A páros számú vágásnál a címlelésnél a vágmányokat csupán pólyáknak nevezhetjük, páratlan számú vágásnál már a paizsot pólyált-nak kell mondanunk. A 40. 41. 42. 43. 44. 45. sz. ábrák ezt világosabban szemléltethetővé teszik:

40. ábra arany kékre háromszor vágott paizs, dreimal getheilt von Gold und Blau (Marchese Bellisomi).

41. ábra vörösben két ezüst pólya, zwei silberne Balken in Roth (Gróf Armin).

42. ábra arany vörösre ötször vágott paizs, fünfmal getheilt von Gold und blau, vagy arany kék hatpólyás paizs (Orio velencei nemes).

43. ábra vörösben három ezüst pólya. Drei silberne Balken in Roth (Caraffa családé).

44. ábra Ezüst vörösre hétszer vágott paizs, vagy ezüst vörös nyolcpólyás (Magyarország cz.).

45. ábra Zöldben négy ezüst pólya.

6. §.

Szelés által alakult dísz-ábrák

A 3. szakaszban a 28. és 29. ábrák mutatják a szelés módszerét, az az a paizsnak jobbról vagy balról rézsutos egyenközű vonalzás által létesült osztását.

Ha a paizs felső párkánya közepétől rézsut a jobb vagy bal oldal közepéig vonalat húzunk és az így alakult osztályok egyike színben a másiktól különbözik, az ilyen szelvény jobb vagy bal rézsutos fölepnak neveztetik (46. ábra), míg ha ugyan ily osztás alul esik, az rézsutos jobb (vagy bal) talapnak neveztetik.

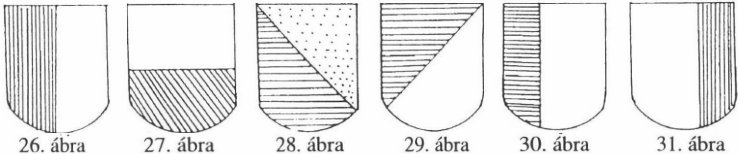
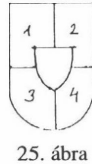
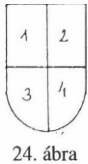
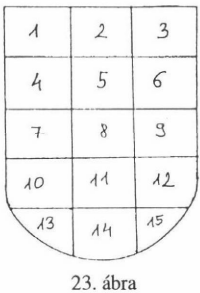
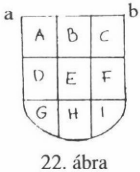
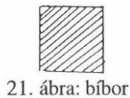
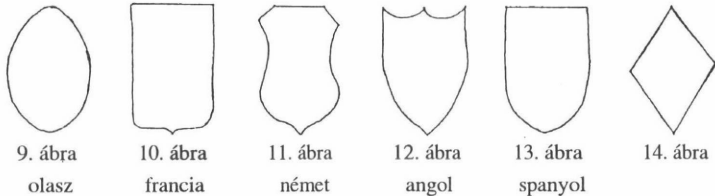
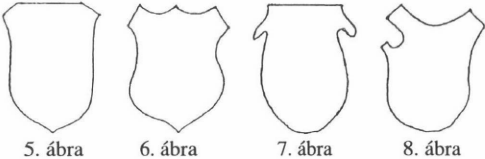
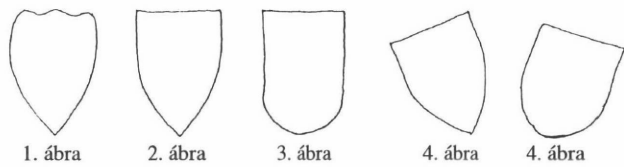
46. ábra jobb oldali ezüst fölepn kékben. Ein rechtes Schräghaupt Silber in Blau.

47. ábra baloldali talap ezüstben vörös, baloldali vörös talap ezüstben. Ein linker Schrägfuss in Silber Roth.

Ha két egyenközű rézsutos vonal által osztatik fel a paizs, három osztály támad, tehát mint a hasításnál és vágásnál a vonalak számánál egygyel mindig több az osztály. A vonalak mindig egyenlő méretű közőket kell, hogy szeljenek.

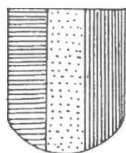
Ha kétszeresen szeljük a paizsot, és az így támadt három osztályból két egymástól elválasztott szelvény egyforma, de a középsőtől különböző színnel bír akkor a középső szelvény szelemennek czímeltetik, példa reá a 48. ábra, és eszerint történik a czímlélés mindig, midőn páros rézsutos vonalak szelik a paizsot, mint mutatja a 49. és 50. ábra.³⁰

30

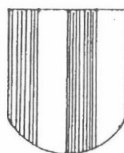

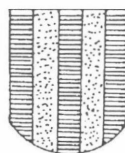
32. ábra

33. ábra

34. ábra

35. ábra

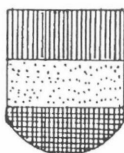
36. ábra

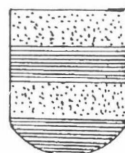
37. ábra

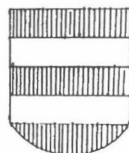
38. ábra

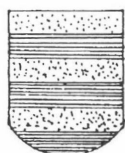
39. ábra

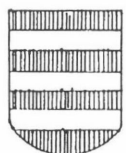
40. ábra

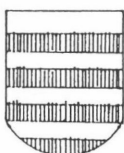
41. ábra

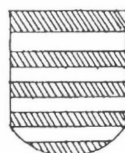
42. ábra

43. ábra

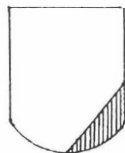
44. ábra

45. ábra

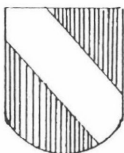
46. ábra

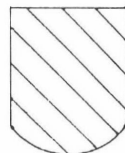
47. ábra

49. ábra

48. ábra

50. ábra